

Література

1. Английские стихи на все случаи жизни. – СПб: Азбука, 2012. – 256 с.

Жиленко І. Р.,

докторант,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**«ВЕСЕЛЕ У СУМНОМУ» КЛИМА ПОЛІЩУКА І «СМІШНЕ У СТРАШНОМУ»
АРКАДІЯ АВЕРЧЕНКА: МІЖЛІТЕРАТУРНИЙ ДІАЛОГ**

Творчість українського й російського письменників-сатириків першої хвилі еміграції К. Поліщука (1891–1937) та А. Аверченка (1881–1925) не зіставлялася на жодному з рівнів компаративістики, тому з метою виявити особливості міжлітературного діалогу проаналізуємо збірки згаданих авторів, що з'явилися майже одночасно – «Веселе у сумному» (1922) і «Смішне у страшному» (1923).

Життєвий шлях письменників дещо схожий. Доля обом відміряла приблизно по 45 років. Народилися в Україні наприкінці XIX ст.: Аркадій Аверченко – у Севастополі, Клим Поліщук – на Житомирщині. Освіту отримували самотужки (Аверченко закінчив два класи реального училища), сімейні обставини змусили рано йти працювати обох. Перші твори надрукували в українській пресі: Аверченко – оповідання у харківській газеті «Южный край» (1903), Поліщук – вірш у газеті «Волинь» (1906). У кожного був переїзд до Петербургу (Аверченко – у 1907, Поліщук – 1909, намагався здобути освіту художника). Шість років невпинної праці російського письменника врешті зробили його знаменитим, особливо завдяки виданням «Сатирикону». Натомість злиденне життя Поліщука завадило отримати освіту художника й змусило повернутися до Житомира. Другий раз опинився український письменник у північній столиці на початку Першої світової війни й завідував першою в Росії українською книгарнею. Жовтнева революція 1917 року перевернула долі письменників, які з 1920 року опинилися в еміграції. Аверченко, на той час автор багатьох відомих збірок гумористичної прози, визнаний «король сміху», працював як сатирик, виступав у Криму як актор і письменник у різних театрах, зокрема й у започаткованому ним театрі-кабаре «Дом артиста». Із естрадним театром «Гнездо перелетных птиц» гастролював спочатку Кримом, а пізніше зробив декілька гастрольних турне Європою. Не сприйнявши більшовицької влади, емігрував разом із денікінською армією до Туреччини, а потім – до Чехословаччини. Клим Поліщук став учасником Визвольних змагань, також продовжував займатися журналістською та редакторською діяльністю, був одним із засновників літературно-мистецьких об'єднань («Музафет», «Біла Студія»), брав участь у розважальних вечорах, подібних до кабаре і став одним із піонерів цієї справи [5, 9]. Дослідник С. Яковенко зазначав, що Поліщука захопив швидкий розвиток подій, який спричинила революція, але водночас засмучувався крахом гуманістичних ідеалів, які вона принесла [5, 11], тому слідом за армією УНР пішов у еміграцію, де пробув до осені 1925 року. Саме в цей період і написані згадані збірки сатиричної прози письменників. Обидва автори знаходилися під впливом Миколи Гоголя, що особливо позначилося на їхній творчості. А. Нестеренко присвятила окрему розвідку, прослідкувавши гоголівські сюжети у післяреволюційній творчості Аверченка [3]. У листі до Галини Орлівни Поліщук писав про своє захоплення класиком: «...Стонадцятий раз зачаровуюсь Великим Гоголем» [5, 44]. Ймовірно, що саме він давав насагу Аверченку й Поліщуків у складний для них час використовувати катарсичну, очищуючу й водночас викривальну силу сміху.

Уже у вступі до збірки «Смешное в страшном» Аверченка відчуються інтонації Гоголя. Головним мотивом в оповіданні «Урок литературы» у нього виступає твір «Мертвые души». З метою сатирично підкреслити невігластво дітей, автор наводить діалог вчителя з ними, використовуючи як елементи сатири, так і чорного гумору. Наставник терпляче пояснює незнайомі вислови

голодним дітям, бо вони по-своєму розуміють терміни «Гоголь» («гоголь-моголь!», «взоры алчно засверкали, языки облизнули губы»), «мертві душі» («кто ж ихэтоугробил?», «разрешили, значит, продовольственныйвопросец»), а нескінченний перелік страв, якими пригощали Чичикова поміщики, взагалі викликає в учнів різні почуття: від надзвичайної цікавості («Как! Прочтите еще раз это место») до озлобленості («вот буржуй анафемский!», «реквизнутъ бы!») й недовіри («брехня!»), що взагалі можна стільки з'їсти («да неужто ж не лопнул?») [1]. Учні також добре орієнтуються в сучасних політичних питаннях, вони знають, на якому транспорті їздять комісари, як живуть представники губчека, які вони, агенти Антанти, і знають, хто у класі «легалы». Учителю морально важко працювати з допитливими учнями, неспроста Аверченко пише, що той задумливо оглянув свою «паству».

Стосовно питань виховання у діалог із твором російського сатирика вступає «Урок» К. Поліщука. Батьושка, що навчає дітей божої науки, не має аргументів проти висновків, які робить спритний учень. Зокрема наводить свої власні пояснення щодо потопа, коли, виконуючи настанови Господа, Ной узяв до свого ковчега лише «птиць не півчих»: «А через що ж тоді соловей співає, а гуска тільки геґекає?». У відповідь батьощі, який називає учня «наріцаємим каменем» і кличе підійти до себе, дотепне хлоп'я буркоче, що камінь ходити не може й залишається на місці [4, 4]. Діти у творах Аверченка й Поліщука скучають, коли їм нецікаво, й виявляють неабияку обізнаність, якщо сказане старшими торкається їхнього життя, демонструють недитячу мудрість. Певною мірою ремінісценцією з гоголівськими «Записками сумасшедшего», де автор читає листування двох собак, є й «Собацьи мемуары» Аверченка зі згаданої збірки. Показовим для ритму сучасного життя є буквосполучення, що нагадують собаче «гав, гав»: «Вон пошел глав каварм», щоскорочено означало головнокомандуючого кавказькою армією. Нестеренко зазначає, що «безумство, абсурд оточуючого середовища стимулювали ледве не кожного літератора створити власні «Записки сумасшедшего» [3, 83]. Справді, в українській літературі деякі твори К. Поліщука зі збірки вступають у діалогічні відносини з гоголівським твором. Так, навіть підзаголовок до його «Переспівів співаного» – «Із записок звихненої людини». Дещо схожим зразком божевілля, яке відбувалося в країні, можна вважати «Боротьбу з собою». Товариш Око, в якому читач, без сумнівів, вгадає вождя більшовиків, який після ліквідації зайвих людей збожеволів. Він почав знищувати рожеві зшитки, рвав їх на дрібні шматочки, і, як собака, вчепився в руку старого повістярка й мало не відкусив великого пальця [4, 50]. Цей епізод також перегукується як з повістю Гоголя, так і твором Аверченка, де вживаються схожі вказівки щодо числа написання мемуарів, наприклад: «43-го числа», або «день был без числа» (Гоголь), і «число забыла; «число собачье» (Аверченко) [1]. У творі Поліщука характеристики зайвих також мають нумерацію: «зайва ч. 5000», «зайвий ч. 30000». Кількість нулів після цифри лише підкреслює масштабність справи.

Та література літературою, а доля долею. Аверченко, незважаючи на обіцянки радянської влади, виявився більш стійким у своєму несприйнятті більшовизму, а Поліщук піддався умовлянням дружини, а в результаті в Україні на нього чекали арешт, Соловки, розстріл. Зазначимо, що такі випадки повернення були не поодинокими. Так, М. Цветаєва також повірила новій владі й повернулася, втративши дочку, чоловіка, а потім і себе.

Отже, міжлітературний діалог українських і російських письменників XIX і XX ст. М. Гоголя, А. Аверченка й К. Поліщука доводить, що національні літератури тісно пов'язані між собою, оточуюче середовище є змінним і сталим водночас, а проблеми психології особистості, впливу на неї політичних подій важливі у будь-який час.

Література

1. Аверченко А. Смешное в страшном / Аркадий Аверченко. Собрание сочинений в шести томах Т. 6. – М.: Терра, Республика, 2000. – Режим доступа: <http://ruslit.raumlibrary.net/book/averchenko-ss06-06/averchenko-ss06-06.html#work001>.
2. Литература русского зарубежья («первая волна» эмиграции: 1920–1940): учебное пособие в 2 ч. Ч. 2. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. – 232 с.

3. Нестеренко А. Ю. Гоголевские сюжеты и образы в творчестве А. Аверченко / А. Ю. Нестеренко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди, 2009. – Вип. 3(1). – С. 81–86.
4. Поліщук К. Веселе в сумному: сатирично-гумористична збірка. / Клим Поліщук. – Львів-Київ: Русалка, 1921. – 64 с.
5. Яковенко С. Клим Поліщук: проза трагічного гуманізму // Клим Поліщук. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 5–47.

Журавльова С.С.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний педагогічний університет

**ГЕТЬМАН ІВАН САМОЙЛОВИЧ У ВІЗІІ БАРОКОВИХ ПОЕТІВ:
ПЕРЕТВОРЕННЯ З ІДЕАЛЬНОГО КЕРМАНИЧА
НА ОБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНОГО ПАСКВІЛЯ**

В українській панегіричній поезії доби Бароко серед плеяди уславлюваних людей важливе місце належить гетьманам та їхньому оточенню. Поталанило опинитися серед об'єктів поетичного славословлення й гетьману Івану Самойловичу. У складі Літопису Самійла Величка зберігся твір, що у наукових колах отримав умовну назву «Вірші до Івана Самойловича» [2, 174] (далі «Вірші». – С. Ж.). Самійлом Величком засвідчено й авторство віршів: «Іоан Величковский» [2, 174]. Цей твір яскраво вираженого панегіричного спрямування написаний у формі програми вимог як до Івана Самойловича зокрема, так і до «гетьмана взагалі» [3, 14]. Доречним тут є зауваження В. Кречотня, що «Самойловичів наступник Іван Мазепа набував собі політичний капітал великою мірою за рахунок реалізації культурницьких вимог, висловлених Іваном Величковським» [3, 14]. Зважаючи на це, можна припустити, що «Вірші» були написані на замовлення представників української еліти з метою нагадати гетьману про його обов'язки державного керманіча.

Оскільки автором твору є один із найосвіченіших і найвправніших барокових поетів України, а самі «Вірші» написані високим бароковим стилем, це забезпечило вже не вельми підтримуваному тогочасним суспільством гетьману роль нібито ймовірного ідеального керманіча, гідного порівняння з античним героєм. Принаймні, така думка спаде пересічному читачеві, який уперше побачить цей твір. І вже вдумливе його прочитання розкриє головний мотив «Віршів»: порівняння з Дедалом має на меті не героїзувати Івана Самойловича як «російського вождя знаменита» [2, 54], а закликати його «до конкретної діяльності, до реалізації “віри” в “ділах”» [3, 13], позаяк «ко небесним / двором трудно летѣти з тяжарем тѣлесним» [2, 54]. Таке ставлення до персонажа панегірика пояснюється тим, що твір датується літом 1687 р., «коли булава виприсала з рук Самойловича» [3, 14] через його невдалі політичні рішення.

Проте гетьман Самойлович як літературний персонаж став відомішим завдяки іншій поезії, у якій анонімний автор на панегіричну риторику наклав винятково антипанегіричний сенс. У тому ж таки Літописі Самійла Величка читаємо: «Після зняття гетьмана Самойловича з гетьманства, на якому перебував він 15 років і 35 днів, один з його наближених спідручних одразу склав і написав про нього такі вірші, які тут і докладаються...» [1]. Цей вірш відомий в історії української літератури під умовною назвою «Пасквіль на гетьмана Івана Самойловича» (далі «Пасквіль». – С. Ж.) або ж за першим рядком «Эй, Иване, поповичу-гетмане!...». За визначенням В. Кречотня, цей вірш належить до особного різновиду «громадянсько-політичної поезії»: «своєрідні “антипанегірики” – пасквілі на тих чи інших діячів з-поміж козацької старшини» [3, 14]. Проте на сьогодні жодна антологія української барокової поезії не пропонує інших зразків таких